

1. Ο Ζορζ Κλεμανσό.

Ο ΚΛΕΜΑΝΣΟ, Η ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

Roland Etienne

Καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο της Σορβόννης (Paris I)

Françoise Etienne

Καθηγήτρια Ιστορίας και Γεωγραφίας

Το 1907, εγκαινιάζοντας μια σειρά ομιλιών που διοργάνωσε η Γαλλική Ένωση για την Υπεράσπιση των Δικαιωμάτων του Ελληνισμού, ο πρόεδρος της Théophile Homolle, παλαιος διευθυντής της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής στην Αθήνα και εξέχων αρχαιολόγος, αποδίδει τιμές «στον φλογερό φιλέλληνα και πνευματικό άνδρα» Ζορζ Κλεμανσό, τον οποίο οι υποχρεώσεις του ως πρωθυπουργού κρατήσαν μακριά από εκείνη τη συνάντηση.

Aυτή η πιτυχή της προσωπικότητας ενός από τους πιο διάσημους πολιτικούς άνδρες της Γαλλίας δεν είναι πολύ γνωστή. Γνωρίζουμε ότι στο Κλεμανσό είχε λάβει κλασική παιδεία -βραβείο ελληνικής μετάφρασης και βραβείο Αρχαίας Ιστορίας σταν ήταν επώ!-, ότι θύμιζε την αρχαία Ελλάδα και έγραψε έναν βιο του Δημοσθένη και ότι, μετά τη νίκη του 1918, ταχθήκε υπέρ της εγκατάστασης των Ελλήνων στη Σμύρνη. Δεν γνωρίζουμε δώμας στον ίδιο βαθμό τη συμμετοχή του στον αγώνα του σύγχρονου ελληνισμού και γενικά αγνοούμε ότι ήταν τόσο παθιασμένος με την αρχαιολογία, στη σημείο που να επεμβαίνει στις αυξητήσεις των ειδικών και να χρηματοδοτεί τις ανασκαφές στη Βοιωτία, όπου παρακολουθώσεις τις εξελίξεις με έντονο ενδιαφέρον, παρόλο που είχε την ευθύνη των κρατικών υποθέσεων.

Έκ πεποιθήσεως, έπρεπε να τεθεί «στο πλάι των Ελλήνων» στα τέλη του 19ου αιώνα. Η εκδήλωση συμπάθειας και αλληλεγύης που είχε προκαλέσει η Επανάσταση του 1821 σύντομα απότομη. Η σύγχρονη Ελλάδα είχε διαφεύγει τις προσδοκίες των Ευρωπαίων από τότε που ο Edmond About είχε δημοσιεύσει το βιβλίο του για τη σύγχρονη Ελλάδα (*La Grèce Contemporaine*, 1854), ο φιλελληνισμός δεν ήταν πλέον στη μόδα. Τι σημαίνει όμως να είναι κανείς φιλέλληνας; «Σημαίνει να έχουμε πίστη στη σύγχρονη Ελλάδα, στη ζωτικότητά της, στο πνεύμα της, στο

μέλλον της», έλεγε ο P. de Coubertin το 1905. Αυτήν την περίοδο του φαρμακευού ανθελληνισμού, όπου θεωρούνταν σωστό να είναι κανείς φιλότουρκος, ο Κλεμανσό τηρεί φανερά φιλελληνική στάση.

Ο φιλελληνισμός του Κλεμανσό

Στο τέλος της ζωής του, σε συζήτηση με τον Jean Martel, τον γραμματέα και φίλο του, ο Κλεμανσό αναφέρεται συχνά στην Ελλάδα και πάντα με πάθος:

Αχ, η Ελλάδα! Η Ελλάδα, είναι μια τρέλα [...] Nai, Μαρτέ, πρέπει να περάσει κανείς από την Ελλάδα προτού πάει οπουδήποτε. Πιστεύω ότι η ανθρωπότητα φτάνει εκεί στο απόγειό της. Με τέτοια χαρά, τέτοια άνεση! [...] Βουτήστε στην Ελλάδα, Μαρτέ, είναι κάτι που εμένα με έχει σπριέσει τόσο καλά. Όποτε με κούραζαν όλες αυτές οι ανοισίες και όλο αυτό το κενό από το οποίο συνίσταται η πολιτική, στρέφομαι προς την Ελλάδα.

Η εκμυστήρευση αυτή διαφωτίζει τη στενή σχέση που συνδέει τον Κλεμανσό με την Ελλάδα. Ο άνθρωπος που αφέρωσε την υπαρχή του στην περιόδου του Έθνους και της Δημοκρατίας περιγράφει την πνευματική του πατρίδα -την αρχαία Ελλάδα-, προς την οποία στρέφηκε στις δύσκολες στιγμές και από την οποία άντλησε τα

πρότυπα της σκέψης και της δράσης του. Η οικειότητα αυτή με την Ελλάδα, τους μόνους της, τους θεούς της, τους μεγάλους ὄνδρες της, εντυπωσιάζει τον αναγνώστη που σκύβει πάνω από τα πολυάριθμα έργα που έχουν γραφτεί γι' αυτόν.

Κατ' αρχάς, ο Κλεμανσό έχει εντυπωσιακή γνώση των αρχαίων ελληνικών και διαβάζει τους κλασικούς συγγραφείς στο πρωτότυπο: «Τίποτα πάνω από τον Αισχύλο. Τίποτα πάνω από τον Πλάτωνα. Τίποτα πάνω από τον Σωκράτη». Η βιβλιοθήκη του είναι αντέδια ενός ελληνιστή αναμνηστικά από την Ελλάδα στολίζουν την κάμαρά του και ακόμη και η σφραγίδα του φέρει την απική γλώσσα. Έσχατο σύμβολο, επέλεξε για την επιτάφια πλάκα της Σκεπτόμενη Αθηνά του Φειδία, την οποία κατασκεύασε, όσο ο Κλεμανσό ζύγισε ακόμα, ο γλύπτης Sicard.

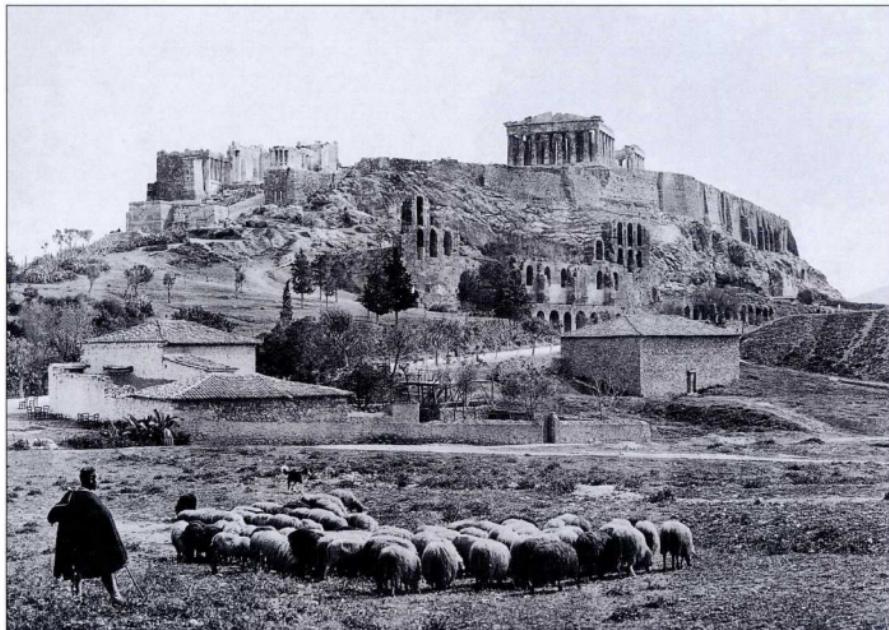
Στους λόγους του, όπως και στα γραπτά του, πολλαπλάσιαί είναι τα αναφορές στην αρχαιότητα και στους λαμπτερούς ὄνδρες της. Εγκαινιάζοντας το 1923 το μνημείο των πεσόντων στο Λύκειο της Ναντης, όπου είχε φοιτήσει, παραπέμπει στον Σωκράτη:

Είχε καταδικαστεί σε θάνατο. Δεν εκφώνησε λόγο απολογητικό, όχι, μόνο είπε «Οι δρόμοι μας χωρίζουν για πάντα, εγώ φεύγω για να πεθάνω, εσείς για να ζήσετε και οι θεοί ξέρουν ποιος θα έχει την καλύτερη τύχη!».

Και ο Κλεμανσό καταλήγει: «Έτσι λοιπόν, αγαπητά μου παιδιά, οι δρόμοι μας χωρίζουν, εγώ φεύγω για να πεθάνω και εσείς για να προετοιμάσετε τη ζωή στη Γαλλία».

Ο Κλεμανσό αφέρωσε στον Δημοσθένη μια βιογραφία του που κυκλοφόρησε το 1926, τρία χρόνια πριν από το θάνατό του. Υπάρχουν αρκετές ομοιότητες ανάμεσα στον αθηναϊό πολιτικό και αυτόν που αποκαλούσαν «Τίγρη»: και οι δύο υπήρχαν οι καλύτεροι ρήτορες της εποχής τους, συνδυάζοντας τη δριμύτητα της επιχειρηματολογίας και τη δύναμη της ευγλωτίας. Επιπλέον, υπήρχαν δραστηριοί ὄνδρες που ενσάρκωσαν την υπεράσπιση της δημοκρατίας και την πατρίδας ενάντια στον εσωτερικό εχθρό –την αδράνεια, τη δειλία, τη διαφθορά– και στον εξωτερικό εχθρό («η δράση είναι η αρχή, η δράση είναι το μέσον, η δράση είναι ο σκοπός», έγραφε ο Κλε-

2. Πρόβατα κάτω από την Ακρόπολη, 1903 (φωτ. Fr. Boissonnas).

μανσό το 1896). Ο «πατέρας της νίκης», όπως αποκαλούσαν τον Κλεμανσό, επαινώντας τον Δημοσένη ο οποίος ενέπλεξε τη χώρα του στον πόλεμο ενάντια στον Φίλιππο Β' της Μακεδονίας, πλέκει το δικό του γεγκώμα.

Με τον ίδιο τρόπο που βλέπει τον εαυτό του στον Δημοσένη, ο Κλεμανσό ταυτίζει τη Γαλλική Δημοκρατία με τη δημοκρατική Αθήνα. Δεν υπάρχει τίποτα το νέο σα αυτό από την εποχή της Επανάστασης όλοι ήθελαν να δουν στην Ελλάδα το πρότυπο των δημοκρατικών αρετών. Ωστόσο, η Επανάσταση «υπήρχε έτσι πιο ρωμαϊκή από ό,τι ελληνική, υπήρξε πιο σπαρτιάτικη από ό,τι αθηναϊκή². Αυτό όμως ο Κλεμανσό δεν μπορούσε να το αποδεχτεί, αυτός που απεχθανόταν τη Ρώμη. Το μίσος που έτρεφε για τον Ναπολέοντα Γ' και τη γαλλική αυτοκρατορία –από τις αρχές που του είχε δώσει ο πατέρας του και τη μαρφωσή του– επεκτείνόταν προς κάθε αυτοκρατορία και κυρίως στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Ο κατακρήτης της πολιτικής της αποικιακής επέκτασης δεν μπορούσε πλέον να δει τη σύνδεση μεταξύ αθηναϊκής δημοκρατίας και αθηναϊκού μπεριαλισμού. Όσο για το σπαρτιατικό πρότυπο, αρκεί να θυμηθούμε πως στα τέλη του 19ου αιώνα η Γερμανία το διεκδίκουσε δυναμικά...

Το 1896, ο Ζ. Κλεμανσό, απομακρυσμένος για ένα διάστημα από την πολιτική ζωή, επισκέ-

πεταί για πρώτη φορά την Ελλάδα: όχι όμως με την ιδιότητα ενός ρωμαντικού σε αναζήτηση αισθητικών συγκινήσεων ή ενός αρχαιολόγου που ανυπομονεί να αποκαταστήσει ενα χαμένο παρελθόν, αλλά του ανθρώπου της εποχής του, αφοσιωμένου στη δράση, ο οποίος αναζήτησε στις σκέψεις του για την αρχαίότητα ένα μέσο για να ερμηνεύσει το παρόν.

Ο Κλεμανσό επιστρέφει στην Ελλάδα άλλες τρεις φορές, το 1896, το 1899 και το 1904. Όταν βρέθηκε στην Ακρόπολη ένιωσε ερωτοχτυπημένος: «περιπλανώμουν ανάμεσα στους φαρδαίους κίνονες, τα ακρωτηριασμένα αγάλματα, τους λίθους, τους βράχους [...]】 Δεν προσθύσα να καταλάβω, δεν ήθελα να γνωρίζω τίποτα. Μου αρκούσε η αισθηση ότι εκεί είχε συντελεστεί ένα θαύμα³. Αν και μιλάει με στόμφο, η αισθητική του συγκίνηση, η οποία έχει αγίζει πολλούς ταξιδιώτες από την εποχή του Chateaubriand και του Ernest Renan, δεν είναι λιγότερος ευλαρνής. Επισκέπτεται όλους τους μεγάλους αρχαιολογικούς χώρους: τις Μυκήνες, την Ολυμπία –όπου επεστρέψει πολλές φορές–, τη Δήλο, «ένα από τα θαύματα της γης», τους Δελφούς, όπου ξεκίνησε η μεγάλη ανασκαφή το 1892 και για την οποία ενημερωνόταν τακτικά. Προσεύχεται στον Μαραθώνα και στις Θερμοπύλες. Το 1904, γυρίζει την Κρήτη με μουλάρι, αναζητώντας να ανακαλύψει αρχαία

3. R. Ceccoli,
Αποφή της Ακρόπολης
από νοτιοδυτικό, 1853.
Ελαιογραφία.
Αθήνα, Ιδιωτική συλλογή.

με τη συντροφιά του Εφόρου Αρχαιοτήτων «του καλού γιατρού Χατζίδακι», τα κατάλοιπα ενός πολιτισμού που ο Έβανς έφερε στο φως στην Κύπρο, από το 1900, και που ακόμη θεωρείται μυκτηνιακός.

Εώς αυτό το σημείο, το ταξίδι μοιάζει με ένα πολύ κλασικό προσκύνημα. Σε αυτήν την αιώνια γη, παραδοσιακές αγροτικές κοινωνίες, προφυλαγμένες από τη βιομηχανοποίηση, βρίσκονται ακόμη στις απαρχές του κόσμου:

Η Ελλάδα είναι φτωχή, η χώρα δεν έχει βιομηχανίες. Δεν υπάρχουν αεροβρίτη πλήθη μπροστά στις πύλες των εργοστάσιων. Δεν υπάρχουν ζητιάνοι. Ο κόσμος ζει λίτω στη γη που δείχνει επιείκεια.⁴

Εγκώμια της πρωτόγονης, ελεύθερης και ευτυχισμένης ζωής, που θα περιέμενε να συναντήσει κανένας από την πέντα κάπιου μαθητή του Rousseau μάλλον πάρα το Auguste Comte. Ο Κλεμανός δεν υπήρχε μόνο ο βάρδος της κλασικής Ελλάδας, συμπειτέχει ενεργά στη μάχη για την υπεράσπιση του ελληνισμού και ξεσήκωσε την κοινή γνώμη μεσάν πολυάριθμων άρθρων σχετικά με το ζήτημα της Κρήτης.

Επίσης, η άνοδος του Κλεμανό στην πρωθυπουργία⁵ γένεται μεγάλες ελπίδες: «Σήμερα, μπορούμε να βασισθούμε σε πολύ ψηλές, πολύ ενθουσιώδεις και πολύ αποτελεσματικές φιλίες, από τις οποίες θα επωφεληθεί όχι μόνο η φύλη Ελλάδα, αλλά ολόκληρος ο ελληνισμός»⁶. Δεν μπορούμε να μην αναγνωρίσουμε ότι αν και ο Κλεμανός παρακολούθησε με αμείωτη ενδιάφερον τις εξελίξεις στην Ελλάδα, δεν εφάρμισε ουσιαστικά μια πολιτική της Ανατολικής Μεσογείου, ενώ συγκέντρωσε τις προσπάθειές του στο ζήτημα της Γερμανίας, στη συνέχεια στη διεξαγωγή του πολέμου και τέλος στη σύντηξη των Συνθηκών. Το δημόσιο συμφέρον έπειτανούσε τα φιλεληνικά του συναισθήματα.

Ο Κλεμανός και τα πενήντα χρόνια της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών: εξέμνηση του παρελθόντος ή εορτασμός του μέλλοντος;

Τον Σεπτέμβριο του 1896, η Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή Αθηνών συμπλήρωσε τα πεντηκοστά έτας λειτουργίας της. Στην Αθήνα όπως και στο Παρίσι, συμφωνούσαν όλοι για τη σημασία μιας επετειακής τελετής της οποίας η επιστημότητα θα ενίσχυσε το πολιτισμικό και πολιτικό γότρη της Γαλλίας στην Ελλάδα. Τιμώμενο πρόσωπο θήτων ήταν η Επιστημή. Ο τότε διευθυντής της Σχολής, Théophile Homolle, ανέλαβε την πρωτοβουλία να οργανώσει στην Αθήνα, με αφορμή αυτήν την περίσταση, το πρώτο διεθνές συνέδριο Κλασικής Αρχαιολογίας. Από την προσπάθεια αυτή, που έτυχε θερμής υποδοχής από τους ακαδημαϊκούς κύκλους και που το επιστημονικό της ενδιαφέρον ήταν εμφανές, δεν έλευτε η πολιτική υπερβολιών. Τα πρωτεία της Γαλλικής Σχολής, του παλαιότερου επιστημονικού ιδρύματος του εξετερικού στην Ελλάδα, επιβεβαιώθηκαν και ενισχύθηκαν οι προνομιακοί διεσδοί μεταξύ των δύο χωρών. Η συμμετοχή ελληνικών αρχαιολογι-

κών υπηρεσιών αλλά και άλλων Ξένων Σχολών, εάνα μαρτυρούσε ένα άνοιγμα στις μορφωτικές ανταλλάσσες, ευπρητεύούσε κατ' αρχήν τον εορτασμό του γαλλικού εθνικισμού.

Το εορταστικό πρόγραμμα περιλάμβανε ομοίως ένα μείζον λαγοτεχνικό γεγονός: μια παράσταση της Κομενί Φρανσέζ στο θέατρο του Διούνουσ με τον Οιδίποδα Τύραννο του Σοφοκλή. Στο Παρίσι, ο μεγάλος τραγωδός Mouret-Sully θριάμψευε. Δυστυχώς, καμία από τις εκδηλώσεις δεν στάθηκε δυνατό να πραγματοποιηθεί. Ήταν άραγε λόγω της σύμπτωσης τους με τους Ολυμπιακούς Αγώνες ή περισσότερο λόγω της καθυστέρησης των εγκεκριμένων από τη Βουλή κονδύλων που οι τελετές μετατέθηκαν για την επόμενη χρονιά?⁷ Την διάνοια ήμως του 1897 έσποιασε τη σύγκρουση μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας: για δεύτερη φορά η επετειακή τελετή αναβλήθηκε: «η πεντηκονταετία μου ναυάγησε, το ίδιο και η Κομενί Φρανσέζ και το αρχαιολογικό συνέδριο. Ευλογημένοι Ελλήνες!» έγραψε λακωνικά ο Homolle στον αρχιτέκτονα A. Tournaire⁸. Η Ελλάδα έχασε τον πόλεμο και η τιμητική τελετή της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής δεν πραγματοποιήθηκε παρά τον Απρίλιο του 1898 με τη διακριτικότητα που απαιτούσαν οι συνθήκες σε μια χώρα που πενθούσε.

Επιστρέφοντας μερικούς μήνες νωρίτερα από το πρώτο του ταξίδι στην Ελλάδα, ο Κλεμανός δεν μπόρεσε να μείνει αδιάφορος στον εορτασμό της πεντηκονταετίας. Η επέτειος υπήρξε αφορμή για να εκφράσει την άποψή του, όπως έκανε σε δύο άρθρα που δημοσιεύτηκαν στην εφημερίδα *Le Figaro* τον Ιανουάριο του 1897.

Πώς, ωρά το Κλεμανόσ, να γιορτάσουμε και να υπηρέτησουμε έναν θερμό του οποίου «τα έργα έκαναν τόσα για τη γενική διάδοση του γαλλικού πολιτισμού, ενώ ταυτόχρονα τίμησαν τη Γαλλία στον σημαντικό τομέα των σπουδών που διεκδικήσει με τόση λάμψη η αντίπαλος Γερμανία»; Θα αρκεστούμε στις κοινωνικές τελετές, με μετακλήσεις προσωπικοτήτων, δημόσιους λόγους, δεξσώσεις και σε διακοσμήσεις; Θα παραδοθούμε σε «μια φευδαρισθητή της αρχαιότητας», μέσω των θησπονών –όσο γοητευτικοί και αν είναι– που απαγγέλλουν αρχαίο δράμα; Και τέλος, θα τι θα ανατίπησουμε στο θέατρο του Διούνουσ; Για να κατανοήσουμε αυτό το ερώτημα, πρέπει να θυμήμαστε ότι στα τέλη του 19ου αιώνα να οι ελληνικές τραγοδίες, περίπου δεκαπέντε από τις οποίες περιλαμβάνονται στο ρεπερτόριο της Κομενί Φρανσέζ, ανεβαίνουν στη σκηνή σε πολύ ρομαντική ατμοσφαρά (θεωρούμε λοιπόν ότι το ρομαντικό δράμα έχει τις ρίζες του στην ελληνική τραγωδία): σκηνικά, κοστούμια, αέρεσμα, το ροτός που παιζουν οι ηθοποιοί δεν εκφράζουν μια αναζήτηση της αιθεντικότητας, αν και οι αρχαιολογικές μελέτες επιτρέπουν την ανανευρόπτηση των υλικών συνθηκών των αρχαίων παραστασίων.

Ας μη γελώμαστε: ο Κλεμανός, μεγάλος λάτρης του θεάτρου, μεγάλος θαυμαστής των ελλήνων θησπονών αλλά επίσης και του Σαλέπηρ, δεν αρνείται αυτόν τον τύπο σύγχρονης ερμηνείας. Καταγέλει όμως την ψευδαίσθηση μιας αναβίωσης της αρχαιότητας με τη μεταφορά στους προπόδες της Ακρόπολης του Οιδίποδα του Σοφοκλή, που είχε παίχτει στο Παρίσι στο

πνεύμα των ημερών. Αντί για το ανέβασμα μιας τραγωδίας του Σοφοκλή, ο Κλεμανσό προτείνει στη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή οικονομική βοήθεια –αυτή που η Γερμανία προσφέρει με γενναιόδωρία στους συφρίους της– που θα επιτρέψει να ολοκληρωθούν δύο εγχειρήματα μεγάλου κύρους, οι ανασκαφές των Δελφών και της Δήλου, τα οποία θα καθιερώσουν τη διεθνή φήμη της γαλλικής αρχαιολογίας.

Τι συμβαίνει με τις ανασκαφές των Δελφών και της Δήλου αυτή τη συγκεκριμένη στιγμή; Σε λιγότερο από δέκα χρόνια μετά την έναρξη των έργων στους Δελφούς, το ιερό έχει καθαριστεί από τα χώματα. Ωστόσο, εάν η ανασκαφή θεωρείται ότι έχει ολοκληρωθεί, ο Κλεμανσό πιστεύει ότι υπάρχει ακόμη πολύ δουλειά για την παρουσίαση και την αποκατάσταση των μνημείων⁹.

Στη Δήλο, η κατάσταση είναι πιο πολύτιμη. Αποβιβασμένος στο νησί, ο Κλεμανσό κυριεύεται από θαυμασμό, αλλά και από κατάπληξη: «Η Δήλος είναι μεγάλο πρόβλημα. Καταστροφικό θα τολμούσα να πω». «Το ιερό ντριψί είναι ένα χάος ερειπίων», «ένα αδιέξοδο από ωρώς μπερδεμένων ερειπίων όπου πρέπει να περιπλανηθεί κανείς... για να ανακαλύψει, με το βήμα στο χέρι, τα πράγματα που υπήρχαν». Το υψός

της δαπάνης των απαραίτητων έργων για να αποκτήσει και πάλι συνοχή αυτό το σύνολο υπολογίστηκε σε 30.000 φράγκα, ποσό που επρόκειτο να διεύθεται για το πιπάτα στο θέατρο του Διονύσου. Δεν είναι δυνατόν να υπηρετήσει κανείς τη Σχολή αδόρυβα, με ανιδοτέλεια; ωστά το Κλεμανσό, και δεν θα ήταν οι καλύτερος εργασμός, αυτός του μέλλοντος, αν βάζαμε μια τάξη και φέρναμε στο φως τη Δήλο και δινάμε ξανά ζωή σε αυτήν την ελληνική Πομπηία, τη μοναδική στον κόσμο;

Στα δύο ώρα που αφιερώνει στην πεντηκονταετία, ο Κλεμανσό αναφέρει τη Γερμανία τουλάχιστον δέκα φορές. Το λεξιλόγιό του δεν αφήνει καμιά αμφιβολία για τον αντιγερμανισμό του συγγραφέα: «Για γερμανική εχθρότητα», «οι γερμανοί σοφοί που επιδιώκουν στην πνευματική κατάκτηση του κόσμου». Για ακόμη μια φορά, πέρα από τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή Αθηνών, των συμπρόσων της, των έργων της, πρόκειται για τη Γαλλία, για την ακτινοβολία της, για το μέλλον της. Το μετάλλιο που εκδόθηκε για την πεντηκονταετία δεν φέρει χαραμένη τη φράση «για την εποπτήμη, για την πατρίδα»;

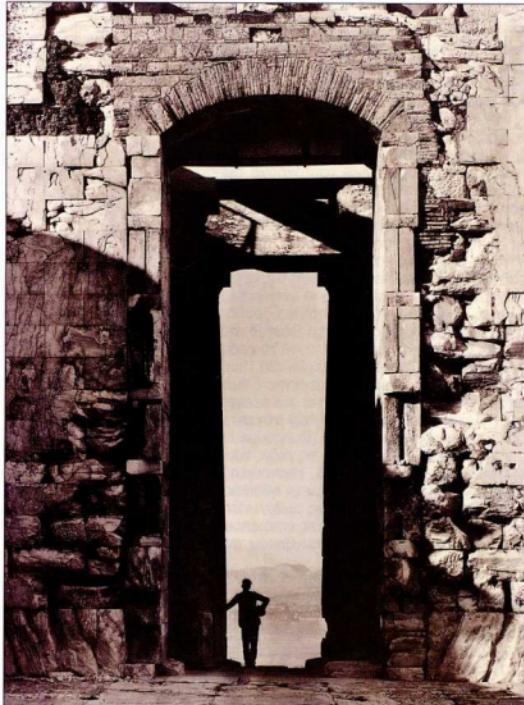
Ο Κλεμανσό και ο Οιδίποδας

Ο φιλελληνισμός του «Τίγρη», που μόλις αναφέραμε, αρκεί για να εξηγήσουμε το τελευταίο γνωστό σ' εμάς επεισόδιο των σχέσεων του Ζ. Κλεμανσό με την Ελλάδα και τη Γαλλική Σχολή: Γιατί το 1907 ο νέος Πρωθυπουργός, επιχείρησε να ξαναβρεί τον τύμβο του Λαϊκού και θέλησε να εκτελεστούν οι ανασκαφές. Δεν υπάρχει τίποτα στην περιγραφή του Παυσανία που να τραβάει πραγματικά την προσοχή του αναγνώστη ακόμη και μέσα στο κείμενο του περιγραφής περιλαμβάνονται αρκετές περιγραφές αρχαιολογικών χώρων που δεν έχουν ακόμη αναγνωριστεί και ενός πλούτου διχώς κονιό μέτρο με τα ευρήματα που θα μπορούσαμε να προσδοκούμε από τον τύμβο του βασιλιά των Θηβών.

Έγκειται λοιπόν στη διάστηση του καθένα να κατανοήσει τους λόγους που ίσως ώθησαν τον Ζ. Κλεμανσό να θέλει να ξαναβρεί τον έναν από τους πιο σημαντικούς τόπους του μυθού του Οιδίποδα, ειδικά τη στιγμή που η νεαρή φρούδικη ψυχανάλυση του έδινε μια εμβληματική και παγκόσμια αεία.

Όπως και να έχει, οι επιπτολές που αντάλλαξε με το προσωπικό της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής δεν επιτρέπουν την ερμηνεία των βαθύτερων κινήτρων για τη διεξαγωγή των ανασκαφών των οποίες χρηματοδότησε ο Κλεμανσό στους τόπους του φόνου. Ο φάκελος περιέχει πέντε επιστολές του Maurice Holléau και τρεις του Henry Conver, διευθυντή της Σχολής και υπεύθυνου διεξαγωγής των έργων αντίστοιχα¹⁰, οι οποίες γράφτηκαν τον Αύγουστο και τον Σεπτέμβριο του 1907. Ο φάκελος αυτός έχει μόνο ένα μειονέκτημα: δεν επεριέχει δυστούχως τα γράμματα που συνέταξε ο Κλεμανσό, πράγμα που μάς στερεί τις αντιρράσεις του στα νέα που του εστέλναν με κάθε λεπτομέρεια δυνά αφορά στην εξέλιξη των έργων. Οι ανασκαφές που χρηματοδότησε ο Κλεμανσό προκάλεσαν κάποιο θύρωμα στον ελληνικό Τύπο και το πορτρέτο του γάλλου πολιτικού τυπώθηκε παντού.

4. Παρεννώνας, 1908
(φωτ. Fr. Boissonnas).

Τα αποτελέσματα των ερευνών που διεξάχθηκαν από τους Γάλλους ήταν εντελώς αρνητικά, από αυτήν την αποτυχία όμως, που είναι ταυτόχρονα μια ωραία ιστορία, θα αντλήσουμε ένα θητικό διδύμως: η αποτυχία αυτή σηματοδότησε, με έναν τρόπο, το τέλος μιας εποχής όπου ανακάλυψε κανείς την Ελλάδα με τον Παυσανία ανά χειραρχία, όπως έκαναν γενετές αρχαιολόγων από τον J. Sporn μέχρι τον Ερρίκο Σλίμαν! Η αρχαιολογία είχε μπει σε διαδικασία αλλαγής κεντρικού ενδιαφέροντος, και αυτό ακριβώς δείχνουν οι ανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν την ίδια περίοδο και στον ίδιο τόπο από τους Ελλήνες. Θα μπορούσε να πιστεύεται κανείς τελικά ότι ο αρχαιολογικός χώρος που σήκωσε περιορίζαντας σε μια μάζα βράχων δίχως αρχαιολογική σέξη. Στην πραγματικότητα, πριν φάσουν εκεί οι Γάλλοι, ένας αρχαιολόγος της ελληνικής αρχαιολογίκης υπηρεσίας, ο Γεώργιος Σωτηριάδης, είχε διεξαγάγει έρευνες και είχε ανακαλύψει στην κορυφή του λόφου έναν διάσπατον την εποχή εκείνη νεολιθικό αρχαιολογικό χώρο (μαλλον της πρωτοελλαδικής, μεσοελλαδικής και υπερελλαδικής περιόδου) σύμφωνα με τις σύγχρονες επιπτομονικές κατηγορίες). Σε κάθε περίπτωση, ο Σωτηριάδης δημιουργείται τα ευρήματά του και τα καταχώρισε, το 1912, σε μια ομορφη σύνθεση για τη Φωκίδα¹, στα γαλλικά σε ένα φημισμένο περιοδικό, ενώ οι έρευνες του Converit δεν πήραν καμιά μορφή δημοσιοποίησης και δεν θε είχαν αφήσει κανένα ίχνος εάν δεν είχε ανακαλύψει αυτή η αλληλογραφία στα αρχεία του Z. Κλεμανσό. Ο ανημετώπιση είναι ενδιαφέροντα: σηματοδοτεί τη γεννόντη ενδιαφέροντος για τις μη κλασικές περιόδους του ελληνικού παρελθόντος, τη ριζη με μια αρχαιολογία που καθοδηγείται μόνο από τα κείμενα καθώς και τις προστάθμεις μιας ελληνικής αρχαιολογικής υπηρεσίας που πάρει το μέλλον της στα χέρια της, εναντί των Ερένων δυνάμεων.

Η Ελλάδα ομοίως που ενδιαφέρεται τον Κλεμανσό δεν είναι αυτή της νεολιθικής εποχής είναι η πατρίδα του Σοφοκλή, του Δημοσθένη και του Φειδία που συναρπάζει το πνεύμα του και δίνει ώθηση στον οιστρο του. Όλα τον ενδιαφέρουν και συμμετέχει στις όλες τις μάχες: όπως φεύγει προς ανάζητη του Λαίου, έτσι παίρνει μέρος το 1905 στην αποκατάσταση του Παρθενώνα¹² και υπερασπίζεται τα σχέδια του Π. Καββαδία, Γενικού Ερέρου Αρχαιοτήτων, ενάντια στην επιθέσει που δέχτηκε ανάμεσα στην αποκατάστασης του Viollet-Le-Duc που πρέπει να απαρνηθεί και την οιλική αποχή, υπάρχει μια επιπτομονική μέση δόση που συνιστάται στη στήριξη αυτού για το οποίο είναι κανείς σίγουρος. Στο παρακάτω απόσπασμα, αναφέρεται με ειρωνικό ύφος στους Αγγλους που θα μπορούσαν να επιστρέψουν ότι έχουν πάρει:

Όταν ο ναός της Απέρου Νίκης μας συάρει με την αυστηρία της ζωφόρου του, όταν η Αρρόφορος που Ερεχθείου, αιχμάλωτη των Αγγλών, αφήνει ένα κενό στην καρδιά των συντρόφων της, όταν η μη οιλοκλήρωτη την ανατολής της πρόσοψης κατηγορεί την απαγωγή του απόντα κιόνη, να βουθίσει καρκανή των μνημών της Ακρόπολης στα εξόριστα μάρμαρα δεν μπορεί πάρα να ακουστεί αργά η γρήγορα από τους πολιτισμένους ανθρώπους.

Ο Κλεμανσό κυριεύεται από έναν πραγματικό φιλελληνικό πατριωτισμό με τις αμφιλέγομενες επιλογές του, αλλά και τα προσδετικά ξεπόσαματα του. Ενέκρινε όχι μόνο την καταστροφή του φράγκικου πύργου και του τουρκικού μιναρέ στην Ακρόπολη, αλλά θα είχε πρόδημα προσθέσει σ' αυτά «το επαισχυντό βάθρο του Αγρίππα, μηνύμε της ρωμαϊκής βαρβαρότητας». Ας υπωρεύσουμε αυτά τα «λάθη», καθώς, ταυτόχρονα, ενέσκριψε αυτούς δίκαιους αγώνες για την επιστροφή των μαρμάρων και για την αποκατάσταση των μνημείων: ευτυχίσαμενοι εκείνοι οι καιροί για τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή όταν, εάν οι αρχαιολόγοι δεν ήταν πολιτικοί, οι πολιτικοί αυστηρούνταν, εκείνοι, με την αρχαιολογία!

Μετάφραση: Ελένη Οικονόμου

Σημειώσεις

1. J. Martet, *Le silence de M. Clemenceau*, 1929.
2. P. Vidal-Naquet, *Les Grecs, Les Historiens, La Démocratie*, 2000, σ. 233.
3. «La réponse d'Athèna», *Le Journal*, 25 Δεκ. 1896.
4. «En Grèce», *L'École de Paris*, 24 Μαρτ. 1897.
5. Άς βυνθίζουμε ότι η πρωθυπουργία Κλεμανσό δημιρκείται από το 1906 ως το 1909.
6. G. Deschamp, πολαιό μέλος της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών, μέλος της Λήγας, ομιλία της 27ης Ιανουαρίου 1907, δημοσιευμένη στο *La Grèce*, 1908, σ. 80-81.
7. C. Valenç, «L'École Française d'Athènes, 1846-1981. Histoire d'une grande institution universitaire», άδημ. διάτρ., σ. 194-195.
8. Αρχεία της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών, Μάρτιος 1897.
9. Αργότερα θα ενδιαφέρει για την αναστήλωση του Θησαυρού των Αθηναίων.
10. Επιστολές του M. Hollieaux της 30ής Αυγούστου και της 2ας, 6ης, 13ης και 14ης Σεπτεμβρίου του 1907 και επιστολή του H. Converit της 7ης, 16ης και 21ης Σεπτεμβρίου 1907 (αρχεία Z. Κλεμανσό).
11. G. Sotiriadis, «Fouilles préhistoriques en Phocide», *Revue des études grecques* (1912), σ. 153-299.
12. G. Clémenceau, «Ne restauriez pas! Relevez!», *Le Figaro*, 24-25 Μαρτ. 1905, παραπέταση στο *L'Hellenisme*, 1 Απρ. 1905.

Clemenceau, Greece and Greek Archaeology

Fr. and R. Etienne

In 1907, initiating a series of lectures organized by the French Union for the Defense of the Rights of Hellenism, its President, Théophile Homolle, a former director of the French School of Athens and a prominent archaeologist, paid tribute to "the ardent philhellene and intellectual" Georges Clemenceau, who, being a premier at the time, was unable to attend to that meeting.

This aspect of the personality of one of the most celebrated French politicians remains rather obscure. We know that Clemenceau had a classical education – he was awarded a prize in Greek translation and history, when he was eleven years old –, he admired ancient Greece and was the author of a Life of Demosthenes, as well as that, after the victory of 1918, he became a fervent supporter of the settlement of Greeks in Smyrna, Asia Minor. Our knowledge, however, is limited as regards his participation in the just causes of modern Hellenism, and we ignore in general that he was so passionate with archaeology that he could intervene in the deliberations of experts or could finance the excavations in Boeotia, for which he was always well informed, despite the burden of his state responsibilities.

Clemenceau was seized by a true philhellenic patriotism, as his controversial choices and progressive gushes prove. He not only approved of the destruction of the Frankish tower and the Turkish minaret on the Athenian Acropolis, but he could even have eagerly added to these "the ignoble pedestal of Agrippa, a monument of the Roman barbarity". We must forgive these "mistakes" of his, since, at the same time he personified the just causes for the return of the Pantheon marbles and the restoration of the Acropolis monuments.